

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"

38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΡΤΣΙΛ - 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Ο ΣΟΛΩΜΟΣ

Σὰ νὰ συνεχίζω σήμερα τις σελίδες του τελευταίου βιβλίου μου «Διονύσιος Σολωμός», θέλω ν' αρχίσω ανοίγοντας τὸ πρόβλημα: τί ἀποτελεῖ τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενον τῆς σολωμικῆς θεωρίας, τὴν ἀπώτατη πηγὴ τῆς ἔμπνευσης τοῦ Σολωμοῦ; Εἶναι ἀλήθεια, πὼς πρέπει νὰ πιστέψουμε, ὅτι γιὰ τὸ Σολωμὸ ἢ ζωὴ εἶναι αὐτὸ ποὺ λέει ὁ ἴδιος «μέγα καλὸ καὶ πρῶτο» ἢ αὐτὸς μὲν ὁ λόγος εἶναι, ἂν δὲ μᾶς γελάει ἢ ἀντίληψη, ἓνας λόγος, ὅσο καὶ κάτι τὸ συμπτωματικὸ καὶ τὸ περαστικὸ, ἀλλὰ ἐκεῖνο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ μόνιμώτερη πνευματικὴ στάση τοῦ Σολωμοῦ ἀπέναντι στὴ ζωὴ, εἶναι ἀκριβῶς τὸ πνεῦμα τοῦ παραμερισμοῦ αὐτῆς τῆς ζωῆς χάρις μιᾶς ἄλλης ζωῆς καλύτερης;

Σκέπτομαι, ὅτι στὴ ζωὴ συμμετέχει ὁ Παλαμᾶς καὶ τὴν τραγουδάει σὲ χίλιους τόνους, σὰν ἱστορία, σὰν τωρινὴ στιγμή, ἢ προβαλλόμενὴ στὸ ὄνειρο ἢ στὴ σκέψη. Ὁλόκληρος εἶναι ἡ ζωὴ νοημένη ἐσωτερικὰ ὁ Καβάφης. Τονίζουν κ' οἱ δύο τὴν ἀξία τῆς ζωῆς αὐτῆς· ὁ Παλαμᾶς, ποὺ τὴ νοεῖ σὰν σκόρπιες στιγμές, ποὺ πρέπει νὰ ἐναρμονισθοῦν· ὁ Καβάφης ποὺ τὴ νοεῖ σὰν ἀναγκαιότητα, ἀπὸ τὴν ὁποία τίποτε δὲ θὰ μᾶς ἐλευθερώσει. Καὶ τοῦ Σολωμοῦ ἡ συμμετοχὴ *στὴ ζωὴ*; Φαίνεται στὰ πατριωτικὰ ποιήματά του, ποὺ ἐνισχύουν τὴν ἀνάγκη τῆς ἐνέοργειας γιὰ κάποιον ἀγαθὸ, ποὺ εἶναι ἓνα ζωντανὸ καὶ γῆινο ἀγαθὸ καὶ εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ὁμως τὰ ποιήματα αὐτὰ εἶναι λίγα. Ἀλλὰ καὶ τὰ σιλλερικῆς ἔμπνευσης ποιήματα, ὅπου ὁ Σολωμὸς νοεῖ τὴ ζωὴ σὰν πάλη, ὑπονοοῦν σὰν τελικὸ ψυχικὸ αἴτημα, μετὰ τὴν πάλη, τὴν ἀπηρέμηση, τὴ γαλήνη, τὸν ἡσυχασμὸ, δηλ. τείνουν νὰ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴ ζωὴ. Πέρ' ἀπ' αὐτὰ, ὁ Σολωμὸς παραμερίζει ὀριστικὰ τὴν παρούσα ζωὴ χάριν τῆς οὐράνιας. Ζῆ τὴ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Ζῆ τὸ χῶρο, ὅπου τὰ πάθη, ἡ ἡδονή, ὁ πόνος, ἡ ζωὴ σ' ὄλους τοὺς τόνους, θὰ ἔχουν λησμονηθῆ καὶ θὰ κυκλοφοροῦν τὰ πνεύματα τὰ ἀγγελικὰ, τὰ ἀθῶα, τὰ ἀγνά, τὰ γεμᾶτα καλωσύνη καὶ συμπόνια, τὰ τέλεια, φτερουγίζοντας κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ θεοῦ. Ὁ Σολωμὸς ὑποκαθιστᾶ στὴ ζωὴ αὐτὴ μιᾶ ἄλλη, στῆς ὁποίας τὴν ἀνώτερη ἀξία πιστεύει, ὅσο καὶ στὴν ἀναξιότητα, τῆς πραγματικῆς.

Καὶ ὄχι μόνο στὴν ἀξία, ἀλλὰ καὶ στὴν πραγματικὴ ὑπαρξὴ τῆς ζωῆς ἐκείνης πῆ-

στευει, στὴν πραγματικότητα τοῦ παραδείσου. Γι' αὐτὸ ἔσπευδε νὰ μεταμορφώσει τὰ ὄντα τῆς γῆς αὐτῆς, ὅσα εἶχε ἀγαπήσει, καὶ νὰ τὰ κάνει τόσο τέλεια, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ὑψωθοῦν ὡς τὴν καθαρότητα τοῦ παραδείσου. Ἴσως μάλιστα θὰ ἔφτανε νὰ κάνει ἐκεῖνο, ποὺ ὁ Παπαδιαμάντης τόλμησε, προτιμώντας τὴν ἀγγελικὴ ζωὴ ἀπὸ τὴ γῆινη: ὁ Παπαδιαμάντης σ' ἓνα διήγημά του παρέστησε πεθαμένη κιόλας τὴν ἄρρωστη μικρὴ ἀγνὴ φίλη του Κοῦλα, ποὺ φαιδρὴ τάχα φτερούγισε πρὸς τὸν Παράδεισο! Γι' αὐτὸ στοὺς «Ἐλεύθερους πολιορκημένους», ὁ Σολωμὸς ἔσπευσε νὰ μεταφέρει καὶ τὴν Πατρίδα — τὸ ἰδεατοσύμβολο, καὶ σύνολο τῶν ζωντανῶν ἀνθρώπων — τὴν Πατρίδα, ποὺ αἰσθάνεται ὅλα τὰ παθήματα τῶν ἀνθρώπων, δηλ. ποὺ εἶναι στὴν ἀφετηρία τῆς ἢ ζωντανῆς ζωῆς, νὰ τὴν μεταφέρει στὸν Παράδεισο, ἀφοῦ θὰ ἔχει καθαρῶς μέσα τῆς ὅλα τὰ παθήματα!

Καὶ τώρα θὰ ποῦμε γιὰ τὸ Σολωμὸ ἐκεῖνο, ποὺ ὁ A. Borgese εἶπε γιὰ τὴν Ἰταλικὴ ποίηση: «La poesia italiana é principalmente una rivelazione paradisiaca» ἢ ποίηση τοῦ Σολωμοῦ εἶναι κυριώτατα μιᾶ ἀποκάλυψη παραδεισιακὴ.

Ἀλλὰ ἀκόμα, ὁ Σολωμὸς φεύγει ἀπὸ τὸν Ἐδῶ κόσμον πρὸς τὸν Πέρα κόσμον, τοῦ ὁποίου τὸ μυστικὸ τὸν ἐνδιαφέρει ζωτικὰ καὶ στοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξὴ πιστεύει. Ἐκεῖ κατοικεῖ ἡ μυστηριώδικη μορφή τῆς «Γυναίκας μὲ τὸ μαγνάδι», ποὺ ὑπάρχει γι' αὐτὸν πῶς πραγματικά, πῶς δυνατὰ, πῶς βαθιά, παρὰ ὅποια ἄλλη ζωντανὴ μορφή!

Καὶ στὶς δύο μεταγῆινες περιοχές, στὸν Ἄνω καὶ στὸν Πέρα κόσμον, ὁ Σολωμὸς μεταθέτει τὴ ζωὴ. Καὶ ὄραματιζόμενος τοὺς χώρους αὐτοὺς ζῆ πῶς ἔντονα, πῶς πραγματικά, πῶς χωράει λοιπὸν ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ γῆινου μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς χώρους; Ἐχει ἀπορροφηθῆ ἐντελῶς ἀπὸ τὴν Ἄλλη ἐκείνη, ὅπου ὑπάρχει μακαριότητα καὶ γαλήνη, ἄρνηση τῆς δοκιμασίας, τῆς Ἀντίφασης τοῦ Ἀγῶνα, τοῦ Πόνου... Καὶ ἡ ζωὴ στὴν ποίηση αὐτὴ ἀποβαίνει «Pellegrinaggio di Uomo e Donna, purificati, verso la beatitudine ultrasensibile», «ἀποδημία τοῦ Ἄντρα καὶ τῆς Γυναίκας, ἐξαγνισμένων, πρὸς τὴν ὑπεραισθητὴ μακαριότητα».

Ἀλλὰ οἱ ἐξαγνισμένες αὐτὲς μορφὲς περνοῦν ὄχι ὅπως τὶς ἐννοοῦν οἱ μεγάλοι

λογοτέχνες τῶν αἰώνων, ποὺ τὸ ἔργο τους ἀποφέρει τὸ χνώτο τῆς ζωῆς καὶ ὅπου ἡ ἀγνότητά ἀνθίζει συχνὰ μέσ' ἀπὸ τὸ ρῦπο, ἀλλὰ εἶναι μορφές, ὅπου ἡ καθαρότητα ὑπάρχει σὰν ἓνα στοιχεῖο ἀπλὸ μοναδικό, καὶ ἀμετάβλητο τῆς ὑπαρξῆς τους. Καὶ ὅλες μαζί δὲν εἶναι παρά ἡ καλειδοσκοπικὴ ἐπανάληψη μιᾶς καὶ μόνης συμβολικῆς ὑποκατάστασης, τὴν ὁποία δημιουργεῖ πρωταρχικὰ ὁ Ντάντε, τῆς *beata Beatrix*. Ἀλλὰ... Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ Βεατρίκη τοῦ Ντάντε εἶναι ζωντανή, γιατί ἀντλεῖ τὴ ζωντανία τῆς ἀπὸ τῆ γῆ, οἱ μορφές τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ἀπλές λυρικές ὑπάρξεις, ἀπλὸ αἶσθημα ἀγνότητος, γαλήνης καὶ εὐδαιμονίας παραδεισιακῆς, ἀπλές προβολές νοσταλγίας καὶ μονότροπες διαθέσεις χριστιανικῆς ψυχῆς...

Καὶ στὴν περίπτωσή αὐτὴ ὄχι μονάχα ἡ ἀνθρωπινότητα τῶν μορφῶν ἀλλὰ καὶ ἡ χριστιανικότητά τους εἶναι ἀπλή καὶ μονόχορδη: *innocenzia*: πῆς τὴν: ἀθωότητα, ἀγνότητα, μακαριότητα, — τρεῖς τόνοι τῆς ἴδιας χορδῆς. Ὅμως ἓνας πῖο πλούσιος χριστιανικός ποιητὴς θὰ ἔπαιζε τὰ αἰσθήματά του σὲ περισσότερες χορδές: ἀπὸ τὸ φόβο μπρὸς στὸν Ἀσύγκριτο, ἀπὸ τὴν ἔκσταση μπρὸς στὸν Ἀνεξήγητο, ἀπὸ τὴ συστολή τοῦ Ἐνόχου, ὡς τὴ χαρὰ καὶ τὴ φαιδρότητα τοῦ Ἀθώου, ὡς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν ἐγκαρτέρηση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ πονεῖ, ὡς τὴν τύψη, ὡς τὸν κολασμὸ καὶ τὴν ἐξομολόγηση καὶ τὴν ἐξιλέωση. Κάποιες δοκιμές γιὰ κάτι ἀπ' αὐτὰ ὑπάρχουν στὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ μὲ θρησκευτικὸ θέμα, καὶ στὸ «Λ ἄ μ π ρ ο», ἀλλὰ... ὅλα ἔμειναν στὴ μέση. Ὁ Σολωμὸς δὲν μπόρεσε νὰ δώσει παρά ἓνα ἔντονο, ὅσο καὶ ἀπλὸ καὶ στοιχειώδες δράμα τῆς Χριστιανικῆς ψυχῆς. Τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲ διοχετεύεται σ' ὄλο του τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος-στὴ Σολωμικὴ ποίηση. Γιατί; γιατί, σὲ ἐσχάτη ἀνάλυση, ὁ Σολωμὸς μὲ τὸ νὰ εἶναι Χριστιανικός δὲν εἶναι καὶ χριστιανός ποιητὴς. Εἶναι ὁ κοσμικός ψάλτης τῆς χριστιανικῆς ἀγνότητος, ποὺ πηγάζει κυρίως ἀπὸ τὸν τρόπο, ποὺ αὐτὸς ἀντικρῶζει τὴ γυναῖκα, τῆς ἀγνότητος ἐκείνης, ποὺ θὰ εἶναι θεϊκὴ μαζί καὶ ἀνθρώπινη οὐσία.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὁ Σολωμὸς εἶναι ἀνθρώπινος. *Συνέλαβε ἓνα ἰδανικὸ πάνω στὴ γῆ καὶ τὸ ὑψώνει, τὸ τοποθετεῖ στὸν Οὐρανό. Καὶ εἶναι ἡ *innocenzia*: ἡ ἀθωότητα, ἡ ἀγνότητά, ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ποὺ, ὅταν προβληθεῖ στὸν οὐρανό, θὰ ὀνομασθεῖ: μακαριότητα, εὐδαιμονία.*

Ὅ,τι λατρεύει ὁ Σολωμὸς εἶναι μιὰ ἀγνή, ἀγγελικὴ, ἀ-σεξουαλικὴ ὑπαρξη, καὶ ὁ ἔρω-

τας ἀπὸ τὸ ἀντίκρουμά της ἀντὶ νὰ σέρνει πρὸς τὴ γῆ, ὁδηγεῖ πρὸς τὴν οὐράνια καθαρότητα. Ἄν ζητήσει κανεὶς νὰ προχωρήσει στὰ βάθη τῆς σολωμικῆς ψυχῆς γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴ σταθερὴ αὐτὴ προσήλωση πρὸς ὁ,τι καθαρὸ καὶ ἀγνό,—ἀφήνοντας κατὰ μέρος τίς λογοτεχνικὲς ἐπιδράσεις—πρέπει νὰ πιστέψει, πῶς ἐκεῖνο, ποὺ ἀπὸ τὸ βάθος ἀνασταίνει ὀράματα μπροστὰ στὰ ποιητικὰ μάτια τοῦ Σολωμοῦ, εἶναι μιὰ ἀνακατάσταση τῆς πρωταρχικῆς νοσταλγίας τοῦ χριστιανοῦ πρὸς τοὺς χώρους τῆς *παρθενικῆς ἀγνότητος*. Ὁ Σολωμὸς λατρεύει κυρίως τὴν παρθενικὴ ἀγνότητα. Ὁλόκληρη ἡ σολωμικὴ ποίηση καταυγάζεται ἀπὸ τὴν ἀγνή λάμψη τῶν μορφῶν, ποὺ εἶναι *παρθενικές*: ἡ Αἰμιλία Ροδόσταμο, ἡ Φραγκίσκα Φραΐζερ, ἡ Κυρία Ἀγγλίδα, ἡ ἀνεψιά του, ἡ Ἀλίκη Ward καὶ σὲ συνέχεια οἱ ἀ-σεξουαλικὲς ἀγγελικὲς μορφές ἀνδρῶν — παρθένων: τοῦ Στυλιανοῦ Μαρκοῦ, τοῦ Ἀντωνίου Μακρῆ, τοῦ Ἰωάννη Φραΐζερ, εἶναι τρόπος διάφορος νὰ μᾶς δώσει ἐπίμονα ὁ ποιητὴς τὸ ἴδιο νοσταλγικὸ ὄραμα.

Ὁ Σολωμὸς ἐξαυλώνει, ἐξαγνίζει καὶ λατρεύει τὴν κόρη ἀνιδρύνοντας μέσα του τὴν πρωταρχικὴ χριστιανικὴ προσήλωση πρὸς τὴν *Παρθένα*, τὴ Δέσποινα, τὴν Παναγία, τὴν ἄσπιλη, ἀμόλυπτη, ἀφθορη, ἀχραντὴ, ἀγνή. (Μόνο στοὺς «Ἐλεύθερους πολιορκημένους» μιὰ γυναικεῖα μορφή παρουσιάζεται σὰ «μάννα θλιμμένη»).

Ὁ Σολωμὸς λατρεύει τὴ γυναῖκα σὰν *κόρη*. Ἄν ἀποβλέψουμε στὸ σύνολο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, θ' ἀνεύρουμε σὰν κύριες λατρευόμενες μορφές ὄχι τὴ σολωμικὴ γυναῖκα ἀγγελο-Παρθένα, ἀλλὰ τὴ γυναῖκα-πηγὴ τῆς γονιμότητος. Καὶ ἀκόμα γιὰ τὸν Ἄντρα μεγάλο πρότυπο θὰ φανεῖ ὄχι ὁ Χριστός, δηλ. ὁ Ἄντρας ποὺ πάσχει γιὰ νὰ ὑψώσει τὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ ἐνστικτο πρὸς τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ *παλληκάρι*, δηλ. ὁ ἀνθρώπος ποὺ ἐνεργεῖ καὶ δρᾷ, ἀδιάφορο ἂν, σὰν Ἕλληνας, σκορπάει τὴ δραστηριότητά του χωρὶς νὰ θέσει ἢ νὰ κατακτῆσει ἓναν σκοπὸ. Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία ὁδηγεῖται στὸ βάθος ἀπὸ τὸ δράμα αὐτὸ τοῦ παλληκαριοῦ, ποὺ ὅμως δὲν ἔχει ὀργανώσει τίς δυνάμεις του καὶ ζεῖ παλαιόντας ἀπέλπιδα πρὸς τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Ὅμως ἡ σολωμικὴ ποίηση διαλύει τὴ δραστηριότητα αὐτὴ τῆς ζωῆς, τὴν ἔστω καὶ ἄσκοπη, σὲ ὀράματα ὠραίων, ἀγνῶν, παραδείσιων, ἀπραγῶν μορφῶν (τὸ συλλεριστικὸ νόημα τῆς πάλης τῆς ἠθικῆς δὲν εἰσχώρησε ὡς τὸ κέντρο τῆς σολωμικῆς ψυχῆς).

ΠΕΤΡΟΣ Σ. ΣΠΑΝΔΩΝΙΔΗΣ

